

JULIÀ GUILLAMON

LA NOVEL·LA CATALANA DE LA IMMIGRACIÓ

Tomàs Riva Muñoz/MIHC

Nens jugant al Palau de les Missions, a Montjuïc, el 1967.

Com a conseqüència de la publicació a *Mirador* de la sèrie de reportatges de Carles Sentís, «Múrcia, exportadora d'homes» (octubre de 1932-gener de 1933), la premsa de Barcelona va recollir un debat sobre la conveniència de regular l'arribada de nous immigrants. Carles Soldevila s'hi va referir en un article a *La Rambla* («L'indígena i el foraster», 6 de març de 1933), que reproduïa un diàleg imaginari entre un català i un immigrant. L'immigrant defensava el lliure dret de treball i residència. El català demanava una intervenció enèrgica per aturar la fam, la brutícia i la misèria: «Què en trauríem de veure submergit el nucli civilitzador de la nostra terra, el seu instint artístic, la seva fal·lera higiènica, les seves inquietuds espirituals, fins la seva esma de refinament, per una vident expansió d'incultura, de l'inconformisme salvatgi i del tracoma obcecant?»

El 10 d'agost de 1933, Josep Maria de Sagarra es feia ressò de la qüestió a *Mirador*, en un article titulat «Poesia murciana». En l'edició d'aquell any dels Jocs Florals de Badalona s'hi

presentava un poema murcià. «Nosaltres hem pogut veure com es complicava el problema de la immigració; com hi ha barris a Barcelona que són completament murcians o almerians de cap a peus i que, als pobres indígenes que hi viuen, els diuen "los catalanes", amb el mateix to despectiu que un nord-americà assenyala un negre». Els murcians s'apoderaran també dels Jocs Florals? es demanava Sagarra, sorneguer. I enllestia l'article amb un giravolt provocador i despectiu: «El dia que els murcians siguin mestres en Gai Saber, cantin *Els segadors*, ballin sardanes, matin gall dindi i facin volar l'estel, nosaltres no tindrem més remei que dedicar-nos a la fabricació d'explosius i a menjar-nos un gat ben fresc cada diumenge.»

Per a Sagarra, la immigració no només representava un problema demogràfic i social de primer ordre: era un amenaça a l'obra de reconstrucció cultural que s'havia iniciat amb la Renaixença. Quan començava a treure el nas en els ambients literaris, els Jocs Florals van ser objecte d'un debat que enfrontava la generació del

fundadors amb els poetes joves, i que es va resoldre amb una solució de compromís. ¿Caldria arribar al mateix pacte amb els murcians? L'estirabot final tanca el tema amb una paradoxa semblant a del camell i el forat de l'agulla: el dia que els murcians es facin catalans, els catalans es faran anarquistes de la FAI.

Les opinions de Carles Soldevila i Josep Maria de Sagarra barren el camí a una possible novel·la catalana de la immigració. Si el conflicte entre indígenes i forasters arriba fins a la negació de l'altre, difícilment es pot pensar que puguin compartir l'espai d'una novel·la. En els seus estudis sobre la literatura de baixos fons, Jordi Castellanos ha constatat l'anomalia que representa una Barcelona exposada a un doble tòpic persistent: la "bella ciutat de vori" dels noucentistes, enfrontada a l'"altra" ciutat, folklòrica i truculenta. A *Fanny* (1929) o a *Eva* (1931), Carles Soldevila no es mou mai d'aquests dos móns: la torre de Sarrià i el Cercle Equestre; la Casa de Caritat i un Paral·lel catalanitzat, on en un acte d'estranya expiació, una noia de casa bona pot acabar fent de corista. A *Vida privada* (1932), Josep Maria de Sagarra retrata la barreja del nou diner i l'aristocràcia rànica, del catalanisme i de la burgesia castellanitzada que fa el joc a la dictadura de Primo de Rivera. Un dels episodis centrals, i també un dels més caricaturescos, és la sortida d'Hortènsia Portell i els seus amics al Districte cinquè. Sagarra els segueix pels carrers del Cid i de Perecamps, entre l'esglai autèntic, la indiferència i el record d'una lectura de Dostoievski. Els territoris murcians de la Torrassa, el Ninot, el Poble-sec, el Camp d'en Galvany, el Camp d'en Grassot i la Pubilla Casas, que surten esmentats en la columna de «L'Aperitiu», no tindran cabuda en les novel·les fins molt més endavant.

Un espai comú?

Quan el 1964 Francesc Candel publica *Els altres catalans* aquest sentiment de mútua negació encara és viu. Candel recorda el cartell que va aparèixer a la Torrassa en els dies de la guerra civil: «Cataluña termina aquí. Aquí empieza Murcia». Tot el llibre és un intent de trencar la frontera i presentar un espai comú en el qual el món català i el món de la immigració puguin conviure. Però l'obra literària de Candel —amb l'excepció d'algunes narracions de *Trenta mil pessetes per un home* (1968)— contradiu la seva mateixa teoria. A *Donde la ciudad cambia su nombre* (1957), les Casas Baratas es descriuen com un món tancat, on l'única presència catalana és la de mossèn Lloveras. En contraparti-

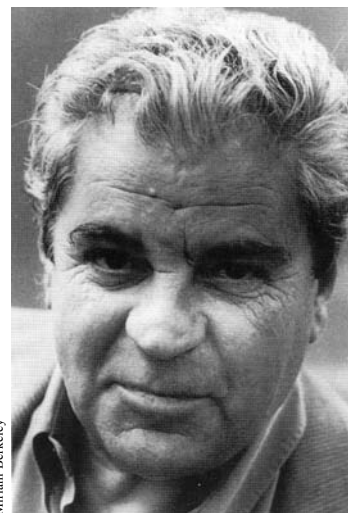
da, els autors catalans tendeixen a descriure ambients menestrals, on predomina la població autòctona. És el clima dels tallers del Poblenou que Xavier Benguerel descriu a *Gorra de plat* (1967), dels contrabandistes i camioners de *Com ganivets o flames* (1954) i *Combat de nit* (1959) de Josep Maria Espinàs. Les poques vegades que es descriuen els escenaris de la immigració, com en el cas d'*El carrer de les Camèlies* de Mercè Rodoreda, se'ns presenten com un cul-de-sac.

En la literatura en castellà que es fa a Barcelona perviu la fascinació per l'"altra" ciutat, de Jaime Gil de Biedma a les novel·les dels germans Goytisolo, als llibres que Eduardo Mendoza i Félix de Azúa publiquen des de finals dels anys setanta. «Barcelona ja no és bona, o mi paseo solitario en primavera» de Gil de Biedma (inclòs en el recull *Moralidades*, de 1966) n'és el referent més clar. El poeta evoca el món burgès de la seva infantesa i hi oposa l'instint de vida dels "chavas" i els murcians. Puja a les barraques de Montjuïc, als jardins de Miramar, on els seus pares es van fotografiar l'any 29, amb un Chrysler groc. Es passeja pels racons passats de moda, on les estàtues de pedra artificial duen marques de pintallavis i es fa l'amor furtivament. «Sintiéndose observado»: és a dir, sentint-se estrany davant dels altres i de la seva pròpia consciència. La complaença de veure destruït el món dels pares el duu a atacar el patró i el saltataulells, que representen la identitat catalana. *Contra la nit d'Oboixangó* (1953) de Jordi Sarsanedas n'és d'alguna manera el revers. El protagonista viatja a l'arxipèlag imaginari de les illes Tago-Fago per conèixer els negres. Per accedir-hi, disposa dels camins que tradicionalment han utilitzat els "senyorets" per relacionar-se amb la gent de classe baixa: la *juerga* i la criada. Una nit, travessa la línia de demarcació i visita la ciutat prohibida, que Sarsanedas descriu com un barri de barraques, amb nens esparracats, sota construccions fetes amb taulells i llums de petroli. Quan dies més tard esclata la revolta, oblida la seva passió pels negres, i pren partit per la colònia, burgesa i provincial, de Fort-à-Pantin.

Juan Marsé ocuparà en el grup dels escriptors castellans de Barcelona una posició semblant a la de Candel entre els catalanistes de *Serra d'Or*. La descripció del Carmel a *Últimas tardes con Teresa* (1965) demostra una nova sensibilitat cap al suburbi. El Carmel no és l'amfiteatre de les nostàlgies de la burgesia, com en el poema de Gil de Biedma, sinó una illa, al cim d'una muntanya pelada, assetjada per les onades de creixement de la ciutat. Marsé el pre-

Juan Marsé
(Barcelona, 1933)

Lluís Ferran de Pol
(Arenys de Mar, 1911-
Barcelona, 1995)

senta alternativament com l'indret d'una alegria infantil, amb estels i carrers que s'emblen de juguina, i com un enorme forúncol, dolorós i supurant. La fascinació del Pijoaparte per la tanca de ferro forjat de la torre on el Cardenal té instal·lat el negoci de motos robades, el descobriment al llit de Maruja, la criada dels Serrat, d'una sensibilitat fina, que Marsé compara a la de l'esmolet; fan emergir, de sota la

crosta indolent, el somni que els seus pares van dur de Múrcia, que el posseeix i l'empeny muntanya avall. A l'altra banda de la tanca imaginària, Teresa Serrat projecta en el noi del suburbi la predisposició a l'aventura de la gent de la seva classe, una vaga ideologia social i el substrat d'una educació catòlica. La història d'amor no tindrà cap transcendència a causa de la frivolitat i inconsistència de Teresa, però també de la reacció intolerant del Cardenal i de la seva neboda "la Jeringa", que no accepten que el Pijoaparte dimiteixi del Carmel.

L'altra lectura positiva sorgeix en els primers anys de la postguerra a les pàgines de *Quaderns de l'exili* i cristal·litza en la novel·la de Lluís Ferran de Pol, *Miralls tèrbols* (1966). El setembre de 1946, la revista dedica el seu editorial a la presència dels castellans a Catalunya. Reconstitueix la història de la immigració, des del desplaçament de treballadors murcians per a la construcció de grans projectes d'obra pública, fins als desplaçats de la guerra civil i les primeres onades d'immigrants del franquisme. Aquesta immigració no és un fenomen que es pugui bandejar o ignorar. Més enllà de "l'enganyababaus" de la fraternitat universal que la guerra i l'exili han llençat per terra, ajudarà a definir competències i oposicions d'interessos, i estimularà reactivament la identitat catalana.

Miralls tèrbols és la història d'una família, enriquida en negocis primaris (l'avi era carreter i escombriaire), que fa el salt a la construcció. El nou port del Mareny posa en joc tots els agents socials: des del polític oportunista, al funcionari mesell, als empresaris de la construcció, els propietaris de les pedreres i els obrers murcians. Els immigrants apareixen com a part d'una xarxa de relacions complexa i canviant. La novel·la descriu els conflictes laborals que es produeixen després d'un accident a la pedrera, on mor

un dels treballadors de fora, i retrata els ambients dels murcians amb un realisme que és fill del reportatge social dels anys trenta. Ferran de Pol retrata l'obrer conscienciat, l'Hemeterio i el contraposa a l'obrer català, en Camps. Descriu la formació de dos bàndols i l'aparició dels pistolers, la relació dels patrons amb la guàrdia civil; i la dels immigrants amb la senyora Pasqual, refugiada al Mareny a causa de l'addició al joc del seu marit, que visita la masia dels murcians i els omple de regals. Enmig de les tensions que progressivament situen la història del Mareny dins el context de la Catalunya de la dictadura de Primo de Rivera, Enric, el fill de constructor, entra en la maduresa. Ha seduït la dida gallega, i s'ha instal·lat a l'abocador, nostàlgic d'unes formes de vida i unes relacions socials que el món modern ha destruït. L'aventura el farà recuperar el seu lloc al costat del pare.

La fi del tabú

Fent un joc de correspondències entre les novel·les de postguerra i els llibres que han tractat el tema de la immigració des de mitjan anys noranta, podríem dir que *Miralls tèrbols* és un precedent de les novel·les de Julià de Jòdar, que *Trenta mil pessetes per un home* influeix sobre *Carrer Bolívia* de Maria Barbal i que *Contra la nit d'Oboixangó* anticipa certs aspectes de «Davant del rei de Suècia» de Quim Monzó. També resulta significatiu que un dels hereus directes de la literatura de Marsé, Francisco Casavella, descriu a *El día del Watusi* (2002-2003) una Barcelona sense catalans.

L'àngel de la segona mort (1998) i *El trànsit de les fades* (2001), les dues primeres novel·les de la trilogia "L'atzar i les ombres", descriuen la formació d'un noi en un barri d'immigrants als anys cinquanta. El seu autor, Julià de Jòdar, és fill d'aquells murcians de Badalona que pretenien tirar als Jocs Florals. Jòdar construeix la trama de les seves novel·les a partir de dos fets de sang que remouen l'oblit i les renúncies de la postguerra, i treuen a la llum els recels entre els catalans de soca-rel i la comunitat murciana, entre els que han mantingut el record dels antics ideals i els que s'acullen als privilegis que ofereix la col·laboració amb el franquisme. Lluny dels tòpics de la literatura de suburbi, i al marge del realisme més pla (la trama incorpora somnis, visions i aparicions), Jòdar confegeix la seva novel·la sobre la pauta d'un espai i d'un temps ritualitzats, i converteix el barri en l'escenari d'un teatre on es desenvolupen diverses representacions simultànies. En contrast amb les pors i els desigs abstractes de la generació que

ha viscut la guerra, els més joves s'aferren a qualsevol possibilitat que els permeti surar, fer la seva vida i sortir del barri. Els personatges evolucionen al llarg del relat en una roda d' enamoraments i traïcions, fantasies i venjances. Un dels elements més innovadors del llibre és el protagonista, «el noi que va prendre el relleu de la tia Eulogia», com Jòdar l'anomena més d'un cop. Un xicot, fill de murcians, que interpretarà en català el món dels seus pares. L'elecció d'aquest personatge marca una fita en la literatura catalana de la immigració. El català ha deixat de ser l'expressió d'una forma d'entendre el món vinculada de manera natural a un territori per esdevenir una construcció de cultura. Des d'aquesta nova consciència, Jòdar fa un diagnòstic molt crític de Catalunya després dels Jocs Olímpics.

Carrer Bolívia de Maria Barbal (1999) enllaça el món d'*Els altres catalans* amb les modernes ficcions audiovisuals que utilitzen la història per crear les imatges "identificadores" que, segons Marc Augé, han substituït les antigues imatges "edificants". Lina Vilches arriba a Catalunya procedent de Jaén, amb un concepte positiu dels catalans, perquè a Linares havia conviscut amb un família de Valls. Amb la seva veïna la Sierrita, parla en català. «Havia entès que parlar el català no deixava indiferents els del país, aquesta terra afortunada on hi havia feina i es podia viure». El conflicte no es planteja entre catalans i castellans, sinó entre dues maneres d'entendre la qüestió social. Mentre Lina s'implica en les campanyes d'alfabetització del Centre Social, el seu marit Néstor Gentil llegeix *El capital*, es compromet en l'activitat política clandestina i acaba exiliat a França. Aquesta dualitat portarà al trencament de la família i farà néixer un segon focus de conflicte que contraposa la imatge pública del líder heroic amb la pobresa de les seves relacions personals. La integració és un fet inevitable: «Ara, dins del tren cap a Barcelona, ja enyorava Linares, però estava segura que on tornava, al carrer Bolívia, hi havia casa seva. La Lina Vilches acabava de descobrir aquell espai entre dos móns, que et fa foraster de la terra on has nascut i propietari d'on vius, i viceversa. Mai més no tornaria a ser d'un sol lloc.» A través del dispositiu ritual que és la novel·la, Maria Barbal busca identificar una col·lectivitat, assentar-ne una determinada imatge, mitificar-la i arrel·lar-la en la història. Amb la mateixa finalitat TV3 produirà la sèrie *La Mari*.

La via metafòrica que plantejava Sarsanedas a *Contra la nit d'Oboixangó* té un ressò directe en l'obra de Quim Monzó «Davant del rei de

Suècia», una novel·la curta publicada com a part del volum de contes *El millor dels móns* (2001). Sota l'aparença d'una faula extravagant sobre un poeta que vol guanyar el premi Nobel, Monzó desenvolupa una història amb múltiples lectures. El poeta Amargós ha de canviar de casa perquè no li arriben els diners. Els nous veïns, els Gómez, li recriminen que vulgui modificar l'alçada de les piques. És el primer pas d'una peccada infatigable i inquietant. Després d'una festa, Amargós perd els sentits i quan es desperta es troba que l'han escurçat trenta-quatre centímetres. El fet provat que Monzó va pensar titular aquest relat «Catalunya» i el cognom dels veïns (Gómez és també el segon cognom de Monzó) permeten llegir el text com una al·legoria de les relacions entre catalans i castellans. Val la pena recordar, en relació amb el tema dels cognoms, un article que Monzó va publicar a *El dia del senyor* (1984), «Xarnegos». Monzó denunciava que gent com Felipe González o Joan Manuel Serrat sortissin dient «jo també sóc xarnego». I citava els noms de Francesc Bellmunt i Moreno, Francesc Parcerisas i Vázquez, Max Cahner i Garcia. «Finalment m'ha caigut la bena dels ulls! —escrivia Monzó—. Tants anys havent viscut com un català més i ara m'adono que he estat un traïdor per haver-me adaptat a aquest país. Perquè, tal com van les coses, ser normal vol dir viure *in saecula saeculorum* estranyat del lloc on es viu, remugant i protestant, i llançant acusacions d'opressió. Potser sí que és veritat que són els indígenes, els que han d'adaptar-se als usos i els costums dels nouvinguts». Vint-i-cinc anys després aquests Gómez, Moreno, Vázquez i Garcies són el símbol de la desfeta del català i de la imposició de la mentalitat i les maneres de viure de la gent de fora.

Fins aquí les línies mestres. En els darrers anys la immigració i la relació entre catalans i castellans han deixat de ser un tabú per a la literatura catalana. Però la diversitat de lectures, que és fruit de diferents percepcions de la transició, del procés d'integració de la immigració dels anys seixanta, i dels dubtes davant el present i l'esdevenidor de les noves migracions, fan pensar en la necessitat d'obrir un debat de fons, que a més dels factors econòmics, socials i polítics tingui en compte la història de la cultura. ■

Julià de Jòdar
(Badalona, 1942)